

פרק לא. אמונה

קסא. "בחר בנו מכל העמים"

פסוק מפורש בתורה: "מענה אלקי קדם", ומבאר המדרש: "אלו ישראל, שבזכותן נברא העולם ועליהם העולם עומד".¹

כותב ספר החינוך: "... שיתן האדם אל לבו כי האומה שלנו היא הנכבדה מכולן, ומתוך כך יאהב אומתו ותורתו".²

כותב הרב אברהם שפירא: "היסוד לנתינת התורה היא ההכרה בסגולת ישראל".³
 כותב הרב פישר: "עיקר העיקרים באמונת ישראל... והוא מפורש בתורה, נביאים וכתובים, וכל דברי רז"ל בתלמוד ומדרשים, ובתפילות וברכות, קדושות והבדלות שתיקנו לנו אנכ"ג... כי הקב"ה בחר בנו להיות לו לעם סגולה...".⁴

האמונה בסגולת ישראל חיונית להגשמת יעודי התורה⁵

טובת היחיד כותב ר' צדוק הכהן מלובלין: "עיקר היהדות בקריאת שם ישראל, כמו שנאמר... 'ובשם ישראל יכנה' שלא יהיה לו רק מעלה זו שמכונה בשם ישראל, די".⁶
 עוד כותב: "אהבת ישראל... זהו אצל עם הארץ במקום אהבת התורה, ועל ידי זה מתעורר לשוב להשי"ת...".⁷

כותב הראי"ה קוק בעין איה: "מי שאינו מכיר התכלית הלאומי לא יוכל להבין מושג כללי לכללות התורה והעבודה... כי בלא הבנה עקרית בעומקה של תורה שבנויה על פי יסוד כנסת ישראל בכללה לא יוכל לעלות למדע מבורר לדעת את ה' ולעבדו באהבת אמת".⁸ כותב הראי"ה קוק במאמרו תעודת ישראל ולאומיותו: "שאיין לך מקצוע בתורה ובהליכות יראת ה' הטהורה, שלא נראה ממנו בעליל שאי אפשר להיות במצב ההשלמה המוסרית כי אם אחרי קנות אהבת הלאום בלב שלם ורוח נכון".⁹

טובת הכלל כותב הראי"ה קוק: "וכיון שאגד הלאומי קיים וחזק, נובעים ממנו הרבה תקנות גדולות שהם עמודים להצלחה גדולה לכלל האומה...".¹⁰

טובת האנושות כותב הראי"ה קוק: "תכלית המטרה של הלאומיות של ישראל אינה חזקינו לעצמינו וכבישת העמים וכיו"ב, דברים שכל העמים משתוקקים להם מרוב אהבת עצמם כי אם

¹ שמות רבה פרשה לח ד. הפסוק דברים לג כז.

² ספר החינוך שדמ. וראה שם מצוה שמו.

³ מנחת אברהם א, מאמר "הכנה לקבלת התורה".

⁴ דרשות בית ישי א סימן יד. וראה לנתיבות ישראל, "לדרכה של תורה", עמ' 162 – 165.

⁵ ראה סעיפים כז – לא.

⁶ צדקת הצדיק נד.

⁷ צדקת הצדיק רכב. וראה אורות, אורות ישראל ד ז.

⁸ עין איה ברכות ב פרק שביעי יח.

⁹ תעודת ישראל ולאומיותו עמ' צ.

¹⁰ עין איה ברכות ב פרק תשיעי רעא.

מפני שהלאומיות שלנו מביאה ברכה ושלימות לכל העולם כולו.¹¹ כותב הרב וויינברג: "לאומיות ישראל מובלעת כחלק פנימי בדת ישראל ואין להפריד ביניהם... לאומיות זו אינה נותנת עיניה בכיבוש עמים וארצות ומתרחקת משנאה, קנאה ותחרות ומלחמת עם בעם. היא חרדה לגורלה של האנושות כולה, ומצפה לאולתה ולהתרוממותה ברוחם של צדק, משפט ושלוש עולמים".¹²

קידוש השם כותב הרב עמיאל: "הלאומיות שלנו באה... כדי להביא בין-לאומיות לעולם ולתקן עולם במלכות שדי".¹³

גדול עונשו של המזלזל בסגולת ישראל. כותב הרב הוטנר: "אין סוף ענינו של עמלק בזה שבא ונלחם בישראל, אלא שסוף ענינו הוא בזה, שמלחמתו של עמלק גרמה זלזול בחשיבותו של ישראל".¹⁴

על הפרנסים לטפח את ההכרה בסגולת ישראל. כותב הבית יצחק: "ארבע הנה החובות, העמוסות על ראש גבר הוקם על לראש ומנהיג בעדה... החובה הראשונה לעורר בלב העם אהבה לעמם, ולהזכירם כי המה בני אבות קדושים, והמה ממלכת כהנים וגוי קדוש".¹⁵ כותב הראי"ה קוק: "אנחנו חייבים לנחם את ישראל, להודיע את השבח הכללי של כנסת ישראל, ביחוד בכללותה, להודיע את טהרת נשמה ובריאותה המושרשת בקרבה...".¹⁶ פרנס המטפח את ההכרה בסגולת ישראל הולך בדרך חכמים אשר תקנו להזכיר את ייחוד ישראל ובחירתו בברכות שונות.¹⁷

חיזוק ההכרה בסגולת ישראל יעשה באמצעות טיפוח כל מה שמייחד את העם היהודי בעבר ובהווה - יראת שמים ושמירת מצוות,¹⁸ השפה,¹⁹ התרבות,²⁰ אמנות מכל הסוגים,²¹ מתן שמות עבריים²² ושימוש בלוח עברי²³ ובסמלים יהודיים.²⁴

¹¹ עין איה ברכות א פרק ראשון קעה. וראה שם ברכות ב פרק שביעי יח ושם פרק תשיעי רצ.

¹² לפרקים עמי רצט.

¹³ לנבוכי התקופה עמי 287.

¹⁴ פחד יצחק לפורים א ו. על המלחמה בעמלק ראה סעיף שלא.

¹⁵ שו"ת בית יצחק יו"ד א בסופו. על שאר החובות ראה סעיף קסב הערה 36; סעיף קע הערה 35; סעיף קצא הערה 13.

¹⁶ מאמרי ראי"ה ב, נחמת ישראל עמי 285. וראה ספר החינוך טז.

¹⁷ ראה א"ת ערך ישראל ב. ייחודו בחירתו וחשיבותו.

¹⁸ ראה רנה של תורה, מיטב שיר לשיר השירים ו ד"ה ואמר כרמי שלי.

¹⁹ ראה משך חכמה שמות ו ו. וראה סעיף רכג. לכולי עלמא אין חיוב הלכתי לדבר רק עברית ראה שו"ת אגרות משה אבה"ע ג לה. ויש סוברים שלא ראוי להשתמש בשפה העברית אלא לדבר שבקדושה ראה ויואל משה, מאמר לשון הקדש עמי תג – תסא; שו"ת משנה הלכות יג קסג בסוף. על תפילות בשפה זרה ראה שו"ת שרידי אש א ט.

²⁰ ראה פרופ' יחזקאל דרור "בין לאום לתרבות", מימד, תמוז אב תשנ"ח גליון 13 עמי 18: "המושג 'לאום' צר מלהכיל את ממדיו השונים של העם היהודי, ולפיכך יש להגדירו כישות תרבותית".

²¹ ראה סעיף רכה.

²² ראה שו"ת אגרות משה אבה"ע ג לה: "ומצד עצם הדבר שמשנים את שמותיהם לשמות נכרים ודאי הוא דבר מגונה מאד מאחר שחז"ל שיבחו זה וחשבו זה מהדברים שבשבילם נגאלו ממצרים, אבל איסור ממש לא מצינו בזה". וראה שו"ת אגרות משה או"ח ה י א. וראה שו"ת משנה הלכות יג קכז, שיש לקרוא שם עברי לבני אדם, לישובים ולאתרים בארץ ישראל, לעסקים ולמוצרים.

יש לטפח את הקשר לארץ ישראל בכלל ולמקומות היסטוריים השייכים לאומה בפרט,²⁵ ארגון טיולים בארץ ישראל²⁶ ביקור במקומות קדושים,²⁷ עיסוק בהיסטוריה של האומה,²⁸ בארכיאולוגיה ובגיאוגרפיה של ארץ ישראל, וכד'.
יש לטפח את הקשר עם יהודים די בכל אתר ואתר ולסייע להם לעלות לארץ ישראל.²⁹

טיפוח לאומיות עלול לגרום לזלזול בערכים אחרים.³⁰ לפיכך במקביל לטיפוח האמונה בסגולת ישראל יש לטפח ערכים נוספים.

שמירת תורה ומצוות כותב אם הבנים שמחה: "טעות הוא ביד אלו המאמינים שדי לנו, ח"ו במושג הלאומיות לבד... כי גם לשאר העמים יש מושג הלאומיות, ורק על ידי מושג התורה אנו נפלאים מהם".³¹

יחודו של כל פרט כותב הראי"ה קוק: "שני חסרונות יש להמחשבה הלאומית... האחד, שאינה מספקת כראוי את ענין הפרט. והפרט יש שלפעמים תביעותיו הן גדולות, וכשאינם מושלמים... נעשה הכל נפגם".³²

חשיבות האנושות³³ כותב הראי"ה קוק: "שני מהלכים ישנם לרוח ישראל. מהלך אחד פנימי כולו קודש, כולו משמש להעמקת רוחו, ולאור תורתו בקרבו פנימה... המהלך השני של

²³ ראה שו"ת יביע אומר ג י"ד ט: "... ולכן העיקר לדינא שאין בזה שום איסור מן הדין. והמקילים בזה יש להם ע"מ שיסמכו, אולם מהיות טוב אל תקרי רע, וכל שאין צורך גדול, יש לכתוב החדשים והשנים למספר בני ישראל. ובפרט פה בארצנו הקדושה. וכשיש צורך בדבר טוב לכתוב מלבד למספרם גם לבריאת עולם". וראה שו"ת ציץ אליעזר ח ח ושם כ יג ד, שלהלכה אין דין המנין האזרחי כדין המנין הנוצרי. וראה חשוקי חמד על פסחים עמ' תקמח: "בכתיבת יום א, ב, ג. מקיים מצות זכירת יום השבת. ובכתיבת הפרשה, מקיים תורה מהשמים, ובפרט בכתיבת השנה מעידין על בריאת שמים וארץ".

²⁴ ראה שו"ת באהלה של תורה ד טו הערה 1: "כל מלך ממלכי או"ה היה מנפיק מטבע עליו היה מוטבע דיוקנו. במטבעות של מלכי ישראל שנתגלו לא היתה מוטבעת דמות המלך, אלא רק שמו של המלך, וציורים של לולבים, אתרוגים, תמרים, רמונים ובית המקדש".

²⁵ ראה ירושלמי סנהדרין ג ט: "ספרים שזכת בהן ארץ ישראל אין מוציאין אותן חוצה לארץ", ומוסיף משפט המלוכה בישראל עמ' 111: "הדין זה בא ללמד גם על איסור הוצאת מצבות עתיקות וכתבי יד יקרי המציאות, דברי אמונות יקרים וכדומה, הואיל והם מרימים את קרן האומה ומגדילים כבוד הארץ ותרבותה בעיני העולם". וראה כרוזי ראי"ה יז, קריאה להצטרף לחברה להחזקת המקומות ההיסטוריים בארץ ישראל, שהראי"ה קוק היה אחד מחבריה.

²⁶ ראה "שאלות ותשובות של הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל", תחומין ג עמ' 385.

²⁷ ראה כפתור ופרח פרק יא: "וכן ראוי לסבב ולבקר אותם המקומות הקדושים, אף בזמן הזה...".

²⁸ ראה סעיף רכג.

²⁹ ראה סעיף רלב.

³⁰ ראה אורות, אורות התחיה כב: "הלאומיות החולונית יכולה להזדהם בזוהמא רבה שתחתיה הרבה רוחות רעים גנוזים". וראה אוצרות הראי"ה ב עמ' 242: "הלאומיות לבדה, כשהיא מכה שורש עמוק בלב העם, היא עלולה גם להשפיל רוחו ולבהמהו...".

³¹ אם הבנים שמחה עמ' נט. וראה אורות, אורות התחיה יב. וראה פנקסי הראי"ה ב, פנקס מתקופת בויסק כה: "הרגש הלאומי הבריא א"א שישמר בטהרתו, כי אם עם ההתכללות עם האומה בדרכי חייה, בדרכי תורתה ומצוותיה...".

³² שמונה קבצים א תרג. על החסרון השני ראה הערה 36. וראה עולת ראיה, הגדה של פסח ד"ה קדש. וראה סעיפים כז צז.

הרוח באומה משמש... גם שביל להוצאה והכנסה, להוציא מושגים וערכים של היהדות מתוך רשות היחיד שלנו אל רשות הרבים של העולם הכללי... ולהכניס גם מדעים כלליים מתוך האנושיות הרחבה, ולהתאים את הטוב והמעולה שלהם לאוצר חיינו בטהרתם".³⁴

כותב הרב צבי יהודה הכהן קוק: "... לאומיותנו הלא היא תמיד גם קוסמופוליטית, תמיד גם אנושית כללית וגם עולמית כללית, כי אינה מיוסדת על ענייני חיי השעה הרוחניים או החמריים, של דורות האומה – כמה שירבו ויארכו – בלבדם, כי האידיאלים העולמיים, הנצחיים, האינסופיים, האלוקיים... גנוזים הם בה ומקיימים אותה".³⁵

העולם הבא כותב הראי"ה קוק: "שני חסרונות יש להמחשבה הלאומית... והשני, שאינה יכולה מחשבה זו לתאר לה כי אם את חיי עולם הזה, אבל איך להשלים את הנשמה, ולעשות את הגשר שבין חיי עולם הזה לחיי עולם הבא מובטח, זה צריכה המחשבה הלאומית לקבל מהשפעה הרוחנית העליונה..."³⁶

עונה וביקורת עצמית כותב הראי"ה קוק באחד ממאמריו: "הננו נבדלים הרבה מכל העמים, מבית ומחוץ, במעלות שונות ותכונות נפרדות, ועם זה גם כן בחולשות שונות וליקויים מיוחדים שצריכים הגנות מיוחדות ורק אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה על כן אפקד עליכם את כל עונותיכם".³⁷ בספרו אורות כותב הראי"ה קוק: "האהבה הגדולה שאנו אוהבים את אומתנו, לא תסמא את עינינו מלבקר את כל מומיה".³⁸

כיום קיימת חשיבות מיוחדת לטיפול את האמונה בסגולה ישראל.³⁹ כותב אם הבנים שמחה: "... דהקב"ה בוכה על מה שנטל כל גאון ויקר מישראל, שנאבד מהם הרגש שיש לכל אומה ואומה שמתגאה באומתה וישראל אינם מרגישים שום יקר וכבוד על שהם עם ישראל..."⁴⁰

³³ ראה סעיף ל.

³⁴ מאמרי הראי"ה ב'עמ' 306 – 307.

³⁵ לנתיבות ישראל א' עמ' 11. וראה סעיפים ל רז – רט, רפז – רצא, שיט – שכב.

³⁶ שמונה קבצים א תרנ.

³⁷ מאמרי הראי"ה א' עמ' 229. וראה אורות, אורות ישראל ד ג.

³⁸ אורות, אורות ישראל ד ג.

³⁹ ראה חידוש הציונות עמ' 107: "ואם מדינת ישראל לא תוסיף ותתפתח כמדינה יהודית-ציונית בה מרכז חלק עיקרי של העם היהודי, אזי אין סיכוי רב להמשך קיומם של העם היהודי והיהדות". וראה פרופ' א' שביד, "הדת היהודית והדמוקרטיה הישראלית", תרבות דמוקרטית 1 (תשנ"ט) עמ' 184 – 185: "... כאשר מדינת ישראל נוסדה, היה לעיני מייסדיה דגם של דמוקרטיה שהתגבש במסורת התנועה הציונית, תוך קבלת ההשפעה של הדמוקרטיות הלאומיות, הליברליות והסוציאל-דמוקרטיות, במערב אירופה, ובמיוחד באנגליה. כיום, לעומת זאת, דגם הדמוקרטיה העומד לעיני המתווכחים הוא הדגם הליברלי האינדיבידואליסטי, ומותר להוסיף – גם הקפיטליסטי, של ארצות הברית... יש שני צירים עיקריים להבדל שבין שני הדגמים הנזכרים: (א) בדמוקרטיה הלאומית, מקור הריבונות ומקור הלגיטימיות של השלטון הוא העם כישות היסטורית קיבוצית שהינה בעלת זהות לשונית-תרבותית מגובשת; ואילו בדמוקרטיה הליברלית-האינדיבידואליסטית, הריבון הוא האזרח... (ב) בדמוקרטיה הלאומית מכירים שהכלל, העם קודם ליחידים... מהנחת קדימות זו נובע שהערכים העליונים הקובעים זהות, משמעות ואורחות חיים אינם נובעים מספירת היחיד, אלא מן ההיסטוריה, התרבות, הדת והחברה כמערכות קיבוציות מטילות חובה... לעומת זאת בדמוקרטיה האינדיבידואליסטית, המימוש העצמי של זכויות הפרט, אושרו כיחיד, הוא הערך העליון המבסס את הדמוקרטיה במישרין... כך מתקבל האבסורד שמדינת ישראל, שלא באה לעולם אלא כדי להחזיר לעם היהודי

כיום קיימת חשיבות מיוחדת לטיפוח כל מה שמייחד את העם היהודי בעבר ובהווה.⁴¹ כותב הרב חרל"פ: "בעקבתא דמשיחא, שמצב הדורות בעתים הללו ירוד מאד עד הדיוטא התחתונה ואין בני הדור יכולים לעמוד על תוכן גדולתה של כנסת ישראל ומעז קדשה כדי לחלוק לה הכבוד הראוי לה, - מחסדי ה' הוא שלכל הפחות יתגלה כבוד ישראל בתור עם ולאום אף שהוא צורה של חול, כדי שהרגשה זו תרכוש לה מקום וזכות אזרחית גם אצל הרחוקים ביותר..."⁴² על פרנסים להמשיך ולטפח במקביל גם את שאר ערכי היסוד.

בימות המשיח יתגדל כבודו של עם ישראל. אומר הנביא: "וראו גויים צדקך וכל מלכים כבודך".⁴³ פסוק מפורש בתורה: "והייתם לי סגולה מכל העמים כי לי כל הארץ", וכותב המשך חכמה: "אף בשעה ועת שיהיה שמו אחד ויהיו הכל מכירים ויודעים אמיתות השם יתברך... גם כן תהיו סגולה".⁴⁴

*

את הזכות הדמוקרטית היסודית שלו להיות עצמאי כעם, נהפכת לבלתי דמוקרטית במהותה על ידי ההעזה להקימה כמדינה יהודית". וראה מאמרו של פרופ' שביד, "מדינה יהודית דמוקרטית: מאמר פילוסופי, פוליטי היסטורי", שברים ושברי דברים עמ' 359 – 394. וראה סעיף ו הערה 21.

⁴⁰ אם הבנים שמחה עמ' סט.
⁴¹ ראה תחוקה לישראל על פי התורה ג הצעת החוקה סעיף 15 (4): "שבת ומועדי ישראל יהיו ימי מנוחה רשמיים". על זה מעיר הרב הרצוג בעמ' 18 שהיה צריך לכתוב: "יום מנוחה כפי חוק התורה שבכתב ושבעל פה, ככל אשר תורה סמכות התורה המוכרת" ועוד כותב שיש להדגיש כי אלו ימי מנוחה לכלל הציבור ולא רק למשרדי הממשלה (כפי שמשמע מהבטוי "רשמיים"). וראה הצעת חוקה עמ' 5 – 16 סעיף 6: "עברית היא שפתה הרשמית של ישראל", וראה חוקת עולם א עמ' 68 – 108 סעיף ה התומך בסעיף זה. ראה חוקת עולם א עמ' 108 הצעה להוסיף לחוקה: "הלוח העברי הוא לוח הרשמי של ישראל, ולוחות אחרים יוכרו לצורך עניינים בין לאומיים". בהצעה החוקה סעיף 8 נאמר: "דגל ישראל הוא: מלבן לבן, בעל שני פסים כחולים מקבילים, ומגן דוד במרכזו, בין שני הפסים", ומעיר הרב הרצוג שם עמ' 23: "איני רוצה לגרוע אבל אני רוצה להוסיף: תמונת שני לוחות הברית, או לפחות תמונת המנורה של המקדש". וראה שם עמ' 32 שהרב עוזיאל מתנגד להצעה לקבוע שבעה כוכבים על הדגל: "יש מקום לטועים לחשוב, כי הוא מכוון לשבעה כוכבי לכת, וזהו דבר המתנגד לחוקת התורה...". וראה ד"ר זרח ורהפטיג, "סמלים לתחית המדינה", ישועות עוזו, בעריכת ד"ר איתמר ורהפטיג ירושלים תשנ"ו עמ' 488 – 493, שבקום המדינה הוא נאבק למען דגל "תכלת לבן כצבעי הטלית עם המגן דוד", וכן למען הכללת המנורה כפי שתוארה על ידי הנביא זכריה בסמל המדינה". הוא אף השפיע על ההחלטה שבית הנבחרים יכונה בשם כנסת, על שם הכנסת הגדולה, ומספר החברים בכנסת יהיה 120, כמספר החברים בכנסת הגדולה. וראה בהצעה לחוקה של ד"ר פנחס כהן בגירסא שבחוקת עולם א עמ' 5 – 17 (והנרמזת בספר תחוקה לישראל שם עמ' 7 ציון 11) סעיף י: "העתיקות בישראל בהיותם ירושת עבר יקרה ישמשו פקדון אמונים והמדינה תשמור עליהם ותחוק מזמן לזמן לתכלית זו חוקים מתאימים", ומחבר חוקת עולם תומך בהחלטה זו. וראה הצעת החוקה סעיף 15 (2): "יכובדו הזכויות הקיימות במקומות הקדושים, בניני דת ומשכני קדושה. רשות גישה, ביקור ומעבר תנתן לכל אל המקומות הקדושים" (לא נאמר שם שיש יחס מיוחד למקומות הקדושים לעם ישראל כפי שנאמר בהמשך לגבי "שבת ומועדי ישראל").

⁴² מי מרום, מעייני הישועה, בעקבתא דמשיחא לה.

⁴³ ישעיה סב ב.

⁴⁴ משך חכמה שמות יט ה.

הוגי דעות אחדים טוענים שניתן לנהל מדינה באופן צודק רק אם המדינה לא תזדהה עם תחום ערכי כל שהוא, כי קיים חשש שטיפוח לאומיות עלול לגרום למלחמות,⁴⁵ ושחזקה על מדינה המזדהה עם לאום מסוים או עם תרבות מסוימים שהיא מקפחת את המיעוטים.⁴⁶

דעתם אינה מקובלת במשפט הבינלאומי, המכיר בזכות לאומים להגדרה עצמית והמתיר להם להשתמש גם בכח לסילוק שלטון קולוניאלי.⁴⁷ במקרה שיש מיעוטים במדינה הוא מכיר בזכותם להתקיים ולשמר את לשונם, תרבותם ודתם.⁴⁸

ארגון האומות המאוחדות מכיר בזכותו של כל לאום למדינה משלו, בה יוכל לפתח באופן חפשי את חברתו ואת תרבותו.⁴⁹ אונסק"ו, ארגון האו"ם לתרבות, קבע בועידה למען ההגנה על מגוון התכנים התרבותיים והבטויים האמנותיים, את זכותה של כל מדינה להשתמש באמצעים שונים להגן על יחודה התרבותי.⁵⁰

האמנה הבינלאומית בדבר זכויות אזרחיות ומדיניות קובעת: "לכל העמים הזכות להגדרה עצמית. בתוקף זכות זו חופשיים הם לקבוע את מעמדם הפוליטי ולשקוד בחופשיות על פיתוחם

⁴⁵ על חשש שלאומיות תביא לידי מלחמות ראה EB (2008) war, The causes of war, Social theories, Nationalism.

⁴⁶ בין הליברלים (על המחשבה הליברלית ראה סוף סעיף פו) יש שתי אסכולות עיקריות. לדעת רולס (J. Rawls) בספרו Political Liberalism המדינה אינה צריכה לטפח שום תרבות ועליה להיות ניטרלית בכל תחום ערכי, ראה במיוחד את הדיון שם בפרק הראשון על ההבדל בין מדינה ובין אגודה. טענתו היא שיש צורך להבטיח יציבות, וטיפוח כל השקפת עולם, שמטבע הדברים שנויה במחלוקת, עלול לפגוע ביציבות המדינה או בלשון אחרת - במדת הלגטימיות שהציבור על כל גווניו רוכש למדינה ולהחלטותיה. לדעתו, יציבות תושג בעזרת טיפוח המכנה המשותף הבסיסי ביותר שעשוי לגבש את האזרחים, שהוא לדעתו צדק. ראוי להעיר על דבריו שמרגע שהוא מודה שצדק אינו הערך הבלעדי, וכי יש להתחשב גם בערכים נוספים, ראה גם סעיף ז הערה 84, הרי שגם לשיטתו השיקול התרבותי עשוי לתרום לערכים אלו. יש הטוענים שקיימת סכנה שטיפוח מסיבי של תרבות מסוימת במדינה עלול לגרום לניכור בין הרוב ובין המיעוט ואף למלחמת אזרחים (כפי שאירע בסרי לנקה), וכדי להמנע ממלחמת תרבויות ראוי לה למדינה לעשות סייג ולהזהר מאד בטיפוח תרבות לאומית. לעומתו ראה Liberal Nationalism פרק שביעי, שאין מנוס מלהכיר במקום הנכבד שהרגש הלאומי ממלא בחיי האזרח, וכי יש להכיר בצורך של קבוצות לבטא את יחודן ולשמור על המסורת שלהם וכד'. וראה הערה 39.

⁴⁷ ראה International Law עמ' 1036 – 1039. וראה סעיף רז.

⁴⁸ ראה סעיף שכב.

⁴⁹ עצרת האומות המאוחדות קבלה ביום כ"ה בכסלו תשכ"א (14.12.60) החלטה מספר 1514 (XV) נגד קולוניאליזם, התומכת במתן עצמאות לאזרחי מדינות תחת שלטון קולוניאלי. בתוספות לאמנת ג'נבה, שנתקבלו על ידי כינוס דיפלומטי שנערך בחסות האו"ם ביום כב סיון תשל"ז Protocol 8.6.77 Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol 1), נאמר בחלק ראשון, פסקה 1 4, שאזרחים הנאבקים למען שחרור מעול קולוניאלי או כנגד שלטון זר זכאים להגנה של אמנות ג'נבה.

⁵⁰ החלטה מיום יז בתשרי תשס"ו (20.10.05) של Convention on the Protection of the Diversity of Cultural Contents and Artistic Expressions. תמכו בהחלטה 143 מדינות, ארצות הברית וישראל התנגדו וארבע מדינות נמנעו. וראה אמנה הבינלאומית בדבר ביעורן של כל הצורות של אפליה גזעית כתבי אמנה 861 סעיף 1: "אמצעים הננקטים לשם המטרה היחידה שבהבטחת קידומן הנאות של קבוצות גזעיות או אתניות מסויימות או של יחידים, הנזקקים להגנה העשויה להיות נחוצה כדי להבטיח לאותם קבוצות או יחידים הנאה שווה מזכויות האדם ומחירויות היסוד... לא יהיו רואים אותם בגדר אפליה גזעית". מכאן מסיק פרופ' אסא כשר, ודבריו מצוטטים בספר Liberal Nationalism עמ' 160, שיש זכות לרוב לשמר את הצביון הלאומי שלו – קרי: לקבל חוקים - אם כי בתנאים מגבילים - כחוק השבות שאינו חל על מהגרים שאינם יהודים.

הכלכלי, החברתי והתרבותי.⁵¹ כן קובעת גם האמנה הבינלאומית בדבר זכויות כלכליות, חברתיות ותרבותיות.⁵²

אחדות קובעות בחוקתן שהאומה היא מקור הסמכות של השלטון.⁵³ אחרות קובעות שהן מדינת לאום.⁵⁴ כמה חוקות קובעות, שיש לטפח יחס של הערכה עצמית וכבוד לעם.⁵⁵ חוקת אירלנד מדגישה, שזכותה לפתח את החיים הפוליטיים, הכלכליים והתרבותיים בהתאם לרוחה היחודית ולמסורתה.⁵⁶ במדינות אחדות קיימת הוראה חוקתית שלפיה יש לטפח את תרבות העם,⁵⁷ ויש שמגדירות בחוקה מה השפה הרשמית של המדינה.⁵⁸ מדינות אחדות קובעות בחוקה את חובת השליטה בשפה הרשמית.⁵⁹

קיימות הוראות חוקתיות הקובעות כי יש לשמור על קשר עם אזרחי המדינה הגרים בחו"ל,⁶⁰ וצרפת הגדילה לעשות ומעניקה נציגות בבית הנבחרים לאזרחים אלה.⁶¹

קיימות הוראות חוקתיות המחייבות פעילות למען בני הלאום שאינם מתגוררים במדינה.⁶²

קיימות הוראות חוקתיות המקלות על קבלת אזרחות מחדש.⁶³

ביחד עם זאת, מגינות מדינות רבות על מיעוטים ומאפשרות להם לשמור על יחודם.⁶⁴ קיימות מדינות בהן קובעת החוקה כי אין לדרוש מאיש להצהיר על זהותו הלאומית.⁶⁵

⁵¹ אמנה 1040 סעיף 1.

⁵² אמנה 1037 סעיף 1.

⁵³ ראה ICL חוקת פולין 4 (1). וראה שם חוקת מקדוניה בהקדמה, שהמדינה נוסדה כמדינה לאומית של המקדונים. וראה שם חוקת יוון 1 (3) שלשלטון יש סמכות בתנאי שהוא פועל לטובת האנשים והאומה.

⁵⁴ ראה, לדוגמה, ICL חוקת קרואטיה בהקדמה.

⁵⁵ ראה ICL הקדמה לחוקת שוויצריה, שבין השאר נועדה החוקה לחזק את כבוד האומה השוויצרית.

⁵⁶ ראה ICL חוקת אירלנד 1. וראה שם חוקת פינלנד a14 (1) שכל אחד אחראי לשמירה על המורשת התרבותית.

⁵⁷ ראה ICL חוקת ברזיל סעיף 215 (0), שיש לאפשר לכל אחד גישה למקורות התרבות הלאומית. וראה שם חוקת פורטוגל 78 d), שיש להפיץ את תרבות פורטוגל גם מחוץ למדינה. וראה שם חוקת דרום קוריאה 9, שעל המדינה לתמוך ולפתח את המורשת התרבותית, וראה חוקת שוויצריה 69 וחוקת פולין 5. וראה שם חוקת גרמניה 75 (1) 6, שאסור להוציא מן המדינה חפצים הקשורים לתרבות הגרמנית. וראה שם חוקת בולגריה 23, שעל המדינה לשמר את כל האתרים ההיסטוריים והתרבותיים הלאומיים.

⁵⁸ ראה ICL חוקת צרפת 2 (2) וחוקת בולגריה 3.

⁵⁹ ראה ICL חוקת ספרד 3 1.

⁶⁰ ראה ICL חוקת שוויצריה 40, שם חוקת סלובניה 5 ושם חוקת יוון 108. ראה ישראל ומשפחת העמים פרק עמ' 222 – 240 דיון על חוק השבות ונורמות בינלאומיות של שיוון אזרחי.

⁶¹ ראה ICL חוקת צרפת 24 (3), שבסנט הצרפתי יהיה יצוג לבני האומה הצרפתית הנמצאים מחוץ לצרפת.

⁶² ראה ICL חוקת שוויצריה 40; חוקת פולין סעיף 6 2; חוקת סלובניה 5; חוקת דרום קוריאה 2 (2).

⁶³ ראה ICL חוקת גרמניה 116 שגרמניים שעזבו את המדינה בתאריכים מסוימים יכול לחזור ולקבל אזרחות גרמנית. וראה שם הוראה דומה בחוקת פולין 52 (5) לכל מי שהוא ממוצא פולני. וראה סעיף רלג.

⁶⁴ ראה סעיף שכב. ראה ישראל ומשפחת העמים פרק 7, המביא דוגמאות ממדינות שיש בהן מיעוטים הרוצים לשמר את לאומיותם כגון אנגליה, אירלנד ספרד, הודו, צרפת, יוון קנדה ועוד, אך סמלי המדינה מבטאים את הרעיונות והזכרונות הקולקטיביים של הרוב.

⁶⁵ ראה ICL חוקת רוסיה 26 (1).

קסב. אמונה בה', יראתו ואהבתו

פוסק הרמב"ם: "יסוד היסודות ועמוד החכמות לידע שיש שם מצוי ראשון, והוא ממציא כל נמצא, וכל הנמצאים משמים וארץ ומה שביניהם לא נמצאו אלא מאמתת המצאו... וידעת דבר זה מצות עשה שנאמר 'אנכי ה' אלהיך'".¹

פוסק מפורש בתורה: "ועתה ישראל מה ה' אלוך שואל מעמך כי אם ליראה את השם אלוך".² פוסק מפורש בתורה: "את ה' אלוך תירא אתו תעבד ובו תדבק ובשמו תשב", ופוסק הרמב"ם: "האל הנכבד והנורא הזה מצוה... ליראה אותו שנאמר... 'את ה' אלהיך תירא'".³ המשך חכמה מבאר: "...היא מצוה פרטית, כוללת כל אנשי האומה... וזהו ענין הבטחון".⁴ פוסק הרמב"ם: "האל הנכבד והנורא הזה מצוה לאהבו... שנאמר 'ואהבת את ה' אלהיך'".⁵ מבאר רש"י: "אינו דומה עושה מאהבה לעושה מיראה. העושה אצל רבו מיראה כשהוא מטריח עליו מניחו והולך לו".⁶

אמונה בה', יראתו ואהבתו חיוניים להגשמת יעודי התורה⁷**טובת היחיד**

שמירת מצוות שנינו במסכת אבות: "הסתכל בשלושה דברים ואי אתה בא לידי עבירה, דע מאין באת ולאן אתה הולך ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון".⁸ כותב רבינו בחיי: "חובות האיברים לא יהיו לנו בשלמות כי אם ברצות לבנו את עשייתם, ובחפץ נפשנו לפעלתם...".⁹ כותב הרמב"ם: "האזהרה לא יזיח את הצווי והירא לא יעבור על האזהרה...".¹⁰ תלמוד תורה כותב הראי"ה קוק: "שכל הצלחת התורה למצא סימן ברכה בלמודו, למימר ולמיסבר, לבא ברבות הימים למדרגה חשובה והגונה בכתרה של תורה, תלויה היא לפי מדת יראת ה' ועומק קדושת האמונה הטהורה המשוורשת בנפשו".¹¹

¹ רמב"ם יסודי התורה א א – וראה משנה עם פירוש הרמב"ם סנהדרין הקדמה לפרק חלק היסוד הראשון. וראה בבלי מכות כד א: "אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענוס". וראה תוסי' בבלי שבת פח א ד"ה מודעא, שבימי יהושע העם קיבל על עצמו שלא לעבוד עבודה זרה ורק בימי מרדכי ואסתר הוא קיבל על עצמו לשמור את שאר המצוות. וראה א"ת ערך אמונת ה'.

² דברים יב. וראה בבלי שבת לא ב: "א"ר יוחנן משום ר' אלעזר: אין להקב"ה בעולמו אלא יראת שמים בלבד", וראה נתיבות עולם נתיב יראת השם.

³ רמב"ם יסודי התורה ב א. וראה שו"ע או"ח קנה א; א"ת ערך יראת ה'.

⁴ משך חכמה דברים י כ. וראה אמונה ובטחון ב א: "ענין הבטחון הוא האמון שאין מקרה בעולם". וראה סעיף נא.

⁵ רמב"ם יסודי התורה ב א. וראה א"ת ערך אהבת ה'.

⁶ רש"י דברים ו ה.

⁷ ראה סעיפים כז – לא.

⁸ משנה אבות ג א. וראה בבלי ברכות יג א: "אמר רבי יהושע בן קרחה: למה קדמה פרשת שמע לוחיה אם שמוע - כדי שיקבל עליו עול מלכות שמים תחלה, ואחר כך מקבל עליו עול מצות".

⁹ תורת חובות הלבבות, הקדמה.

¹⁰ משנה עם פירוש הרמב"ם אבות א ג. וראה נתיבות עולם נתיב אהבת השם פרק א.

¹¹ שו"ת דעת כהן נא.

חרות¹² כותב רבינו בחי: "שהבוטח על השם יביאו הבטחון עליו שלא להתרפס לזולתו, ויחדל לקוות לנבראים, ולכן לא יכנע להם, ולא יחזור אחריהם ולא יתלוה עמם שלא בעבודת השם, ולא יחוש להם, ולא ירתע מלחלוק עליהם".¹³ כותב ריה"ל: "עבד ה' הוא לבדו חפשי".¹⁴

שמחה¹⁵ כותב הרמב"ם: "... כאשר ידע את ה' ידיעה אמתית הודה שהאושר האמתי שהוא ידיעת ה' נצור לכל מי שידעהו...".¹⁶ כותב הראי"ה קוק: "... כי כל מה שתהיה מושרשת בלבו של אדם יותר הקריאה בשם ה', כן יגדל טובו וישרו, ויהיה יותר מאושר לעצמו ולחברה כולה".¹⁷

פיתוח האישיות¹⁸ כותב הראי"ה קוק בשמונה קבצים בקובץ השלישי: "יראת ה' בטהרתה מוכרחת היא להוסיף אומץ כח בכלל, ולהוציא אל הפועל את כל סגולה צפונה בתוך הנפש להשכיל ולהיטיב".¹⁹ כותב הראי"ה שם בקובץ הששי: "הקרבה האלקית מקנה לנבראים את סגולתו של השכל האלקי, ולפי ערך קרבתו האלקית כך גדל כח יצירתו".²⁰

טובת הכלל

אחדות ושלוש כותב הראי"ה קוק: "יסוד השלום והאחדות בין בני אדם יצויר על פי שני מיני הערות, או מצד ההכרה הפנימית בחפץ עליון שהוא לתכלית השלום והאחדות בין בני אדם... (או) שהאדם מכיר שהוא מדיני בטבע ובהתבודד כל אחד בתועלתו לא יעלה בידו חפצו. הראשונה נוסדה באהבת הכלל באמת, על כן כרבות ימיה תוסיף אהבת הכלל להתגדל... אבל האחדות למטרה של אהבת כל יחיד לעצמו, היא אחדות מקרית... אין סופה להתקיים, כי אין לה מרכז אמיתי".²¹

כבוד הבריות²² כותב הראי"ה קוק: "מי שמסתכל ביראת ה'... ישיג כי גידולי ענפי היראה האמתית היא כבוד הבריות ודרכי שלום ודרך ארץ".²³

טובת המדינה

שלטון החוק כותב הרב סולובייצ'יק: "הערך והתוקף של החוק המוסרי - אם מקורו במחווה היוצרת והחברתית של האדם הראשון - אינו בר קיימא. רק הסמכות של רצון מוסרי עליון יכולה להעניק לחוק קביעות, התמדה וערך".²⁴

¹² ראה סעיף קנט

¹³ תורת חובות הלבבות, שער הבטחון פתיחה. וראה ארחות צדיקים השער התשיעי.

¹⁴ מתוך השיר עבדי הזמן.

¹⁵ ראה סעיף קס.

¹⁶ מו"נ ג כג. וראה סעיף א.

¹⁷ אגרות הראיה א אגרת קע. וראה לנבוכי הדור ד.

¹⁸ סעיפים ריג – רטז.

¹⁹ שמונה קבצים ג יז.

²⁰ שמונה קבצים ו קי.

²¹ עין איה ברכות א פרק שני כ. וראה קבצים מכתב יד קדשו ב פנקס הדפים ב 2. וראה סעיף פט.

²² ראה סעיף קנח.

²³ עין איה ברכות א פרק שני ס.

²⁴ איש האמונה, איש האמונה הבודד עמ' 54.

נאמנות לשלטון כותב החתם סופר: "זה מקובל אצלנו באמת ובתמים כי המלך הוא בחיר ה' ומחוייבי לירא ממנו ולכבדו מפני מורא כבוד שמים. והנה ההפרש בין ב' היראה הוא מבואר שכל אותן בעלי הפקר שאינן מאמינים בדת אינם יראים את המלך אלא מחמת זרוע עוזו של מלך שיראי פן יהרגם אינם מוראם וכבודם אלא בפניו אבל בחדרים הם מבזים המלך ושריו ויועציו... ואם ימצאו מקום למרוד בו ימרדו בו... וההיפוך בבעלי דת אמת מאמיני בני מאמיני... מפורסם בעיניהם איסור גמור להרהר אחר המלך ושר כי מאת ה' היתה זאת לו וחוטא חומס נפשו לה' אפי' בחדרי חדרים ואימת המלך עליהם מפני אימת הש"י שציווה למרע"ה לנהוג כבוד בפרעה ואלי' לרוץ לפני אחאב המרשיע ואסתר נענשה על שקראה לאחשורוש כלב וכדומה וזו ה' היראה והכבוד אמיתיים שאין אחריהם פקפוק".²⁵

טובת האנושות

כותב הראי"ה קוק: "ה' אחד – הוא דגלנו. האדם נברא יחידי בעולם ואנחנו כולנו, כל המין האנושי בני אב אחד. האמת הברורה היא שכל בני האדם המה אחים ממש, בני אל אחד ובני אב גשמי אחד אשר רגש היושר והטבע גם יחד מכריח שישובו לחיות חיי נועם ושלוה ולדרוש בכל לב איש טובת רעהו כראוי לאחים מרוח מלדה מבטן והריון".²⁶ כותב הרב יצחק קוסובסקי: "זוהו שאמרו ז"ל: 'ששמו של הקב"ה קרוי שלום' כי רק על ידי שמו של הקב"ה יתכונן השלום בעולם".²⁷

קידוש השם²⁸

אומר הנביא: "ברוך הגבר אשר יבטח בה' והיה ה' מבטחו. והיה כעץ שתול על מים ועל יובל ישלח שרשיו וכו'".²⁹ אומר החכם מכל אדם: "יראת ה' תוסיף ימים ושנות רשעים תקצרנה".³⁰ "עקב ענוה יראת ה' עשר וכבוד וחיים".³¹ כותב מעלות המדות: "וכל התולה בטחונו בהקב"ה מתוך יראה הקב"ה מגין עליו בעולם הזה ולעולם הבא".³² הרמב"ם פוסק: "ואלו הן שאין להם חלק לעולם הבא אלא נכרתים ואובדים ונדונים על גודל רשעם וחטאתם לעולם ולעולמי עולמים המינים והאפיקורסים...".³³

²⁵ שו"ת חתם סופר וליקוטים פו. וראה שיחות לספר דברים עמ' קכ: "באין יראת שמים – אין יראה גם מן המולך בארץ". על היחס למלך רשע ראה סעיף רב. על הנאמנות לפרנסים ראה סעיף קצו.

²⁶ תעודת ישראל ולאומיותו, אזכרה עמ' ע.

²⁷ שבת ומועד א עמ' רכא. וראה סעיף פט.

²⁸ ראה סעיף לא.

²⁹ ירמיה יז ז – ח.

³⁰ משלי י כז.

³¹ משלי כב ד.

³² מעלות המדות המעלה השלישית. וראה עוד שם: "מי שהוא ירא שמים... הבריות מתיראין ממנו... שכשם שהוא ירא מן המקום, כך הקב"ה מטיל אימתו על הבריות ויראים מפניו".

³³ תשובה ג ז. וראה רמב"ם הלכות רוצח ושמירת הנפש ד י.

כאשר בית דין קובע שאדם אינו מאמין בה', חלים עליו כל דיני רשע.³⁴

על הפרנסים לחזק אמונה, יראת שמים ואהבת ה'. כותב רש"י: "הטובים והחכמים שביך עומדים באמונתם להשיב דברים למפתים אותם שילמדו מהם הקטנים שבהם".³⁵ כותב הבית יצחק: "ארבע הנה החובות, העמוסות על ראש גבר הוקם על לראש ומנהיג בעדה... החובה השנית אשר תהי' על העומד בראש העדה לשרת בקודש, לעורר לבב העם לירא את השם הנכבד והנורא, לאהבה אותו ולדבקה בו".³⁶

חיזוק אמונה בה' נעשה באופנים הבאים³⁷

שכל רבינו בחיי כותב: "שכל מי שאפשר לו לחקר על ענין זה וכל הדומה לו מן המשכלות בדרך השיקול השכלי – הרי זה חייב לחקר על כך כפי השגתו וכח הבחנתו".³⁸ הראי"ה קוק כותב: "אמונה שאין השכל מסכים לה, מעוררת היא קצף ואכזריות, מפני שהצד היותר עליון שבאדם, שהוא השכל, נעשה עלוב מחמתה".³⁹ עוד כותב: "אסור להיראה שתהיה מופרדת מהחכמה, כי אם תמיד תהיה מחוברת לה, יונקת ממנה, וממילא משפיעה עליה".⁴⁰

מסורת שלטי הגבורים כותב: "לא אמר להשכיל ולהתבונן בידעית האלקים בדרך החכמה אלא להאמין היחוד על פי השמועה ועל פי הקבלה כמו שאנו מקובלים כל התורה והמצוות".⁴¹

רגש כותב הרב ריינס: "כל אבדה ולא אבדת הרגש... היהודי יודע אמיתתו גם מן המציאות ומן הנסיון, כי חיי היהודי אם יש לקראם עוד בשם חיים הוא רק בגלל הרגש החי בקרבנו... קיום הרגש הזה הוא הפתרון של החידה הנעלמה והסוד הכמוס הצפון וגנוז בקיום העם האומלל הזה...".⁴² כותב הראי"ה קוק: "החסידות יצאה גם היא מתוך התביעה של ההזרמה הנפשית אשר נרדמה".⁴³ כותב הרב וויינברג: "הרש"י הירש היה חרד לגורל המצוות, אבל לא פחות מזה גם לנפש האדם החי, שהיא צמאה וכמהה לחוויה עמוקה ללא שיעור של ריקנות, לחוויה של חגיגות הלב".⁴⁴

³⁴ ראה סעיף קפא.

³⁵ רש"י שיר השירים ז ט.

³⁶ סוף שו"ת בית יצחק י"ד א. על שאר חובות הראש והמנהיג ראה סעיף קסא הערה 15. וראה מאמץ כח הדרוש האחד ועשרים דף קסט א – ב: "והנה ההנהגה הראויה בקיבוץ הנבחר תושלם בג' דברים... והדבר הג' הוא שיהיו המונהגים שלמים גם הם ושיהיה כל מגמת פניהם ליראה את ה' ולעובדו שכס אחד...". וראה מגן אברהם שו"ע או"ח רצ: "... שהדרשה תהא להורות לעם את חקי האלהים ואת תורותיו ולהכניס יראת שמים בלבבם ולא כמו שנוהגין עכשיו".

³⁷ ראה א"ת ערך אמונת ה'.

³⁸ תורת חובות הלבבות שער היחוד ג. זו גם שיטת הרמב"ם ראה יסודי התורה א ו.

³⁹ שמונה קבצים ב רפז.

⁴⁰ שמונה קבצים ו רלה. על נזקים אפשריים של יראה שאינה ראויה ראה שמונה קבצים א קעח; שם א רסז; שם ג יז; שם ג נח; שם ג קפד; שם ו קכט. וראה הקדמת המסילת ישרים.

⁴¹ שלטי הגבורים עבודה זרה דף ה ב מדפי הרי"ף.

⁴² נאד של דמעות עמ' 26.

⁴³ מאמרי הראי"ה א עמ' 6.

⁴⁴ שו"ת שרידי אש ד עמ' שע.

פרנסים המעוררים את הציבור לאמונה בה', ליראתו ולאהבתו הולכים בדרך הבורא. כותב העקידת יצחק על פרשת יתרו: "והנה לתקן עולם במלכות שדי בא האלקים במעמד הנורא ההוא... כדי לקבוע אמונת ההשגחה האלקית בעולם אשר היא יסוד כל האמונות וההצלחות, והוא הענין אשר היו המון עמנו מפקפקים עליו ומסתפקים בו".⁴⁵

זו מדת התורה. כותב ריה"ל: "... הוזכרו בתורה נסים, שיש בהם שני סדרי בראשית... כל אלה לא באו כי אם להורות על כך שבורא העולם מרצון יכול לעשות כל אשר יחפץ בכל עת שיחפץ".⁴⁶ כותב הרמב"ם: "ודע, שכבר הדגיש ענין זה בתורה ובארו ואמר כי תכלית כל התורה כולה, בכל מה שנכלל בה מצווי ואזהרה והבטחה והודעה, אינו אלא דבר אחד, והוא לירוא ממנו יתעלה".⁴⁷

כותב השפת אמת: "ואהרן מסר נפשו לקרב בניי לאביהם שבשמים והשפיל עצמו לשפלים מבניי לקרב לבם, וכמו כן מתתיהו כ"ג הניח הארה לדורות השפלים".⁴⁸ אומרת הגמרא: "והתקינו שיהא אדם שואל את שלום חברו בשם, שנאמר: 'והנה בעז בא מבית לחם ויאמר לקוצרים ה' עמכם'".⁴⁹ אומרת הגמרא: "ששה דברים עשה חזקיה המלך... גזו ספר רפואות והודו לו", ומבאר רש"י: "לפי שלא היה לבם נכנע על חולים אלא מתרפאים מיד".⁵⁰

זו מדת חכמים. פוסק הרמב"ם: "... וברכות רבות תקנו חכמים דרך שבח והודיה ודרך בקשה כדי לזכור את הבורא תמיד וליראה ממנו".⁵¹ חכמים תקנו שיהיו מזכירים שם שמים בשטרות.⁵²

גדול שכרם של הפרנסים המעוררים לאמונה, ליראת שמים ולאהבת ה'. "אמר הקב"ה: הריני פורע לזקנים על שעשו את ישראל להאמין בשמי".⁵³ כותב הפלא יועץ: "ידוע מאד"ל כל המזכה את הרבים זכות הרבים תלוי בו... ויש כמה מיני מזכה... כגון ללמד את העם דעת ויראת ה'".⁵⁴

פרנסים שהיה בידם לפעול למען חיזוק אמונה ויראת שמים ולא פעלו יענשו בידי שמים. מפרש הנצי"ב בענין מי מריבה: "אילו היו עומדים משה ואהרן בתפילה היה נקרא בזה ונקדשתי בתוך בני ישראל שהוא אמירה דבר שבקדושה ברבים... והיו ישראל מאמינים במעלת התפילה".⁵⁵

חורבן בית המקדש הביא לשבר עמוק בכל הנוגע לאמונה בה'. המשנה אומרת: "משחרב בית המקדש בטל השמיר ונופת צופים ופסקו אנשי אמונה מישראל", ומבאר רש"י: "בוטחים בהקב"ה וסומכין עליו לעשות טוב ואין דואגין לחסרון".⁵⁶

⁴⁵ עקידת יצחק שער חמשה וארבעים. דף קכ ב.

⁴⁶ כוזרי א סז.

⁴⁷ מו"נ ג כד. וראה שם ג מד.

⁴⁸ שפת אמת חנוכה תרנ"ז ד"ה הנס.

⁴⁹ בבלי ברכות נד א. וראה רות רבה ד ה: "שאלת שלום מנין? שנאמר: 'החשבים להשכיח את עמי שמי'".

⁵⁰ רש"י בבלי פסחים נו א ד"ה וגזו ספר רפואות. וראה קיצור האלשיך מגילת אסתר ד ב, שמרדכי לא אמר לאנשי שושן בפירוש על הגזירה כדי שלא יסמכו עליו אלא יתפללו ויחזרו בתשובה. וראה חזו"א אמונה ובטחון ה ה; עינים למשפט ברכות י ב ד"ה גזו. פירוש שונה על טעם גניזת ספר רפואות ראה סעיף ח הערה 11.

⁵¹ רמב"ם ברכות א ד.

⁵² בבלי ראש השנה יח ב.

⁵³ שמו"ר טז א.

⁵⁴ פלא יועץ ערך מזכה.

⁵⁵ העמק דבר במדבר כ יב.

הגמרא אומרת: "קמאי היו מצערים נפשם על קידוש השם און לא מסרינן נפשין אקידוש השם".⁵⁷ על תקופת הראשונים כותב רש"י: "ובדורותינו בטלו הראשונים שבועה דאורייתא לפי שענשה גדול".⁵⁸ כותב רבי שלמה אלעמי בשנת קע"ה על מצב היהודים בספרד: "... הסר מעל פניך מסוה החונף ותראה אם עינים לך לראות כי האמת נעדרת מרוב בני עמנו. ואם תתבונן עליהם אבדה האמונה ונכרתה מפייהם...".⁵⁹

לפני כשלוש מאות שנה כותב קב הישר: "... ועכשיו אני רואה בעו"ה שאחד מן האלף הוא תולה בטחונו בהקב"ה כי רוב העולם תולין בטחונם בממון ובבני אדם שאין לו תשועה".⁶⁰ הנודע ביהודה כותב: "... והנה בעו"ה עולם הפוך ראיתי, מהפכים הקערה על פיה ונתרבו בדורנו האפיקורסים המאמינים בטבע, וכופרים בהשגחה, והם מינים ממינים שונים...".⁶¹ כותב שבחי הבעש"ט: "ועכשיו בעו"ה נתמעטו הצדיקים וחשכו הרואות בארובות, ובעו"ה נפלה האמונה עד מאד וכמה מינות נזרקה בעולם...".⁶² כותב הרב שלמה קלוגר: "בדורות הללו... רבו האפיקורסים שאין להם אמונה כלל".⁶³

החזו"א כותב: "נכרתה האמונה מן דלת העם".⁶⁴ הסטייפלר כותב: "והנה בזמנינו זה (כמובן שאיננו מדברים מיחידי סגולה שזכו למדרגות גדולות) כפי שעיינו רואות, הנה שניהם [גם האהבה גם היראה] המה אצל האדם בגדר כוחות כהים אשר האדם עצמו אינו רואם ואינו יודע ערכם.⁶⁵ כותב הרב גינזברג: "וכן שמעתי מהסטייפלר רב, שלהיות נקרא בעל בטחון אמיתי זה רק היה בדורות הקודמים... אבל היום לא שייך דבר זה אצלנו...".⁶⁶

לפיכך על פרנסים בימינו לעסוק באופן מיוחד בחיזוק אמונה ויראת שמים.⁶⁷ כותב הראי"ה קוק: "חיוב ההסברה מוטל על גדולי ישראל בימינו להסביר את עקרי האמונה, ולהוכיח עד כמה גדולה היא הטובה לכלל עמנו כשנשוב כולנו לשמור את דרך התורה והמצוה".⁶⁸ באגרותיו כותב

⁵⁶ רש"י בבלי סוטה מח א ד"ה אנשי אמנה. וראה סעיף עו על ירידת הדורות בקרב חכמים, ושנינו במשנה ערוכה אבות ג יז: "אם אין חכמה אין יראה".

⁵⁷ בבלי ברכות כ א.

⁵⁸ רש"י בבלי שבועות לח ב ד"ה בספר תורה. וראה שו"ת מהר"ח או"ז רכב: "... הקהל באו ביחד ואמרו לא נניח לשום אדם לישבע כי רובם ישבעו. אך לפי הממון שנתנו אשתקד ע"פ החרם יתנו עתה כך וכך מן הזקוק. כי אין תקנתם להניח לבעלי בתים לישבע".

⁵⁹ אגרת המוסר, משפטי ה', דף כג ב. וראה שו"ע או"ח ג א ומ"ב שם ס"ק א. וראה שו"ת ציץ אליעזר טו יד.

⁶⁰ קב הישר פרק פב. וראה מש"כ הרב חיים סולובייצקי, דרכה של תורה עמ' 27: "עד קרוב למאה שנים שעברו הי' ישראל כולו קודש גוי אחד טהור שלם באמונתו. שלם בתורתו. שלם ביראתו". וצ"ע.

⁶¹ דרושי הצל"ח דרוש כה אות ג.

⁶² שבחי הבעש"ט, הקדמת הכותב.

⁶³ שו"ת האלף לך שלמה יו"ד קפה. וראה סעיפים קסב שב.

⁶⁴ חזו"א יו"ד ב טז.

⁶⁵ ברכת פרץ וירא. וראה קריינא דאגרתא א נ: "כי בעוה"ר האמונה רפוי' בדורנו דור יתום".

⁶⁶ ראה דברי חכמים עמ' רעד בהערה.

⁶⁷ ראה הצעת חוקה תחוקה לישראל על פי התורה ג הקדמה עמ' 5: "מתוך שבח והודיה לא-ל בורא עולם שהוציאנו מעבדות לחרות והביא אותנו אל הארץ אשר נשבע לאבותינו". וראה הצעת חוקה של ד"ר כהן, תחוקה לישראל על פי התורה עמ' 5 – 16, סעיף 24: "הדאגה לבריאות העם תעמוד בראש חובותיה של המדינה". וראה שם עמוד 43: "הרב צבי יהודה קוק דורש, שהטיפול בבריאות הרוחנית של העם יעמוד לעומת הטיפול בבריאות הגופנית של העם".

⁶⁸ לנבוכי הדור פרק י. וראה שם פרק ב.

הראייה: "... הכל פונים עכשו רק לתקן את 'הפראסטע פרומקייט' כאילו יהי אפשר להחיות את העולם בגוף בלא נשמה..."⁶⁹.

פוסק הרמב"ם: "ובאותו הזמן... יהיו ישראל חכמים גדולים ויודעים דברים הסתומים ושינו דעת בוראם כפי כח האדם, שנאמר: 'כי מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים'".⁷⁰ כותב הנצי"ב: "בימי המשיח תהיה האהבה בשלימות כי ישפוך הוא ית' את רוחו עלינו".⁷¹ כותב הרב קוק: "... אז תשוב האמונה לאיתנה, תלך ותתרומם ותצא מאפלתה לאור גדול ותהי למקור חיים לכל הנשמות היותר גבוהות ועדינות שבעולם, כמו שהוא בטבע האמתי שלה וממילא ישוב אליה כבודה ויקרה גם בכל השדרות האנושיות כולן".⁷²

השפעה גדולה תהא בענין זה לבית המקדש. אומר הירושלמי: "ה' המוריה... חד אמר שמשם הוריה יוצאה לעולם וחרנה אמר שמשם יראה יוצאה לעולם".⁷³ השפעה רבה תהא גם להתחדשות הנבואה.⁷⁴

*

מדינות אחדות מציינות בהקדמה לחוקותיהן את מחויבותן לאלוקים ומבקשות ממנו שיגן ויברך את מדינתם.⁷⁵ שתי חוקות קובעות שהמלך או הנשיא חייבים לכלול בנוסח שבועת האמונים בקשה מאלוקים שיגן על מדינתם.⁷⁶

⁶⁹ אגרות הראיה א אגרת קלב.

⁷⁰ רמב"ם מלכים יב ה.

⁷¹ העמק דבר דברים ל ו.

⁷² אורות, זרעונים ה.

⁷³ ירושלמי ברכות ד ה.

⁷⁴ ראה כוזרי א קג: "ודע כי המתקרב אל נביא תתחדש לו רוחניות בשעת ההתקרבות אליו ושמיעת דבריו האלוקיים..."⁷⁵

⁷⁵ ראה ICL חוקת שוויצריה בפתיחה: בשם הא-ל הכל יכול. החוקה האירית פותחת בהצהרת אמונית נוצרית ארוכה. במבוא לחוקת פולין נאמר כי התרבות הפולנית מושרשת במסורת הנוצרית של האומה. במבוא לחוקת ברזיל נאמר שהחוקה נכתבה תחת ההגנה של הא-ל. בהקדמה לחוקת דרום אפריקה יש תפילה שהקב"ה יגן על המדינה. חוקת גרמניה פותחת במילים: מתוך מודעות לאחריותם לפני הא-ל ולפני בני אדם... האומה הגרמנית... קבלה חוקה זאת. שם שמם נזכר בהכרזת העצמאות של ארצות הברית, ראה חירות ומשטר אוצר תעודות היסטוריות ופוליטיות 415: "אנו סבורים, שאלו הן אמיתות שאינן צריכות ראיה, שכל האנשים נולדו שווים, והבורא נתן להם זכויות מסוימות, שאינן ניתנות לשלילה..."⁷⁶ אולם אינו נזכר בחוקה.

⁷⁶ ראה ICL חוקת נורבגיה 9 (1) שהמלך נשבע בעת שהוא מתמנה שהוא ישמור על החוקה והחוקים, ושהאל הכל יכול ויודע הכל יהיה בעזרו. וראה שם חוקת רומניה 82 (2) שהנשיא נשבע עם התמנותו ומסיים במילים האל יהיה בעזרי. על חופש דת ראה סעיף רי.

קסג. אמונה באחדות הבורא והתרחקות מעבודה זרה

כותב הרמב"ם: "עיקרי תורתנו הטהורה ויסודותיה שלש עשרה יסודות... והיסוד השני אחדותו יתעלה... הוא יתעלה אחד, אחדות שאין אחדות כמוה בשום פנים... והיסוד החמישי שהוא יתעלה הוא אשר ראוי לעבדו ולרוממו ולפרסם גדולתו ומשמעתו, ואין עושין כן למה שלמטה ממנו במציאות".¹ כותב החתם סופר: "כי ראשית כל עשיית וקיום המצות הוא להאמין באחדותו של הקב"ה ושבוחר בנו מכל העמים ונתן לנו את תורתו".² כותב המשנה ברורה: "ודע כי ה' שהוה את הכל ברצונו, והוא אלוהינו המשגיח בכל העולמות, הוא ה' אחד בלי שום שיתוף".³

על איסור עבודה זרה כותב הרמב"ם: "... כי יסוד התורה בטול אותה ההשקפה ומחייית עקבותיה".⁴ ופוסק הרמב"ם: "מצות עבודת כוכבים כנגד המצוות כולן היא... שכל המודה בעבודת כוכבים כופר בכל התורה כולה ובכל הנביאים ובכל מה שנצטוו הנביאים מאדם ועד סוף העולם... וכל הכופר בעבודת כוכבים מודה בכל התורה כולה ובכל הנביאים ובכל מה שנצטוו הנביאים מאדם ועד סוף העולם והוא עיקר כל המצוות כולן".⁵ פוסק השו"ע: "... ובעבודת כוכבים... אפילו בצנעה ושלא בשעת הגזירה, ואפילו אין העובד כוכבים מכוין אלא להנאתו, יהרג ואל יעבור".⁶ אסור לעבוד עבודה זרה אפילו כדי למנוע חילול שם שמים בפרהסיא.⁷

עבודה זרה פוגעת קשות בהגשמת יעודי התורה⁸**טובת היחיד⁹**

- כותב הרמב"ם: "ואם תעקוב אחר כל מצוה ומצוה שנאמרו בעבודה זרה תמצאם טעמם ברור, והוא סלוק אותם ההשקפות הנפסדות וההרחקה מהן עד הקצה האחרון".¹⁰
- כותב הרמב"ם: "ורצה ה' יתעלה ברחמיו עלינו... ולסלק היגיעה מגופותינו בבוטל אותם המעשים המיגעים שאינן מועילים, ונתן לנו התורה על ידי משה רבינו...".¹¹
- כותב הרמב"ן: "והיו האנשים האלה הנולדים ראשונים מאב ואם בשלמות גדולה מן הגובה והחוזק... ואז הוחל לעבוד עבודה זרה, והוחל לבא באנשים חולשה ורפיון".¹²
- כותב המשך חכמה: "דעניני עבודה זרה... להרבות אכזריות ונקימה בנפש האדם, וכמ"ש הנביא: 'זובחי אדם עגלים ישקון'".¹³ כותב הראי"ה קוק: "האכזריות היא מיוחדת לאותה התכונה הראשית של האלילות, המתנגדת לקדושת ישראל...".¹⁴

¹ משנה עם פירוש הרמב"ם סנהדרין, הקדמה לפרק חלק. וראה רמב"ם עבודה זרה ב א – ג.

² תורת משה, קדושים ד"ה ואהבת.

³ ביאור הלכה על שו"ע או"ח א.

⁴ מו"נ ג ל. וראה מו"נ ג מה.

⁵ רמב"ם עבודה זרה ב ד.

⁶ שו"ע יו"ד קנז א.

⁷ ראה בבלי סנהדרין קז א.

⁸ ראה סעיפים כז – לא.

⁹ על חופש דת ראה סעיף רי.

¹⁰ מו"נ ג לו. וראה רמב"ם עבודה זרה א ב ורמב"ם עבודה זרה יא טז.

¹¹ מו"נ ג ל.

¹² ראה פירוש הרמב"ן על התורה בראשית ו ד.

טובת הכלל מפורש בתורה: "כי יכרית ה' אלוֹקֶיךָ את הגוֹיִם אשר אתה בא שמה לרשת אותם... השמר לך פן תנקש אחריהם... ופן תדרש לאלהיהם... כי כל תועבת ה' אשר שנא עשו לאלהיהם כי גם את בניהם ואת בנותיהם ישרפו באש לאלהיהם"¹⁵.

טובת המדינה אומר הנביא: "כי התרפים דברו און והקוסמים חזו שקר וְחַלְמוֹת הַשּׁוּא יִדְבְּרוּ הַבַּל יִנְחֲמוּן עַל כֵּן נִסְעוּ כְמוֹ צֶאֱן..."¹⁶, ומבאר המצודת דוד: "הואיל ועסקו בהם נסעו מארצם ללכת בגולה כמו צאן שהרועה מסייעם ממקומם בעל כרחם"¹⁶. מעידים חכמים: "הזנות והכשפים כילו את הכלי"¹⁷.

כותב המשך חכמה: "היודע דרכי ודתי העמים טרם הופיע אלקים על הר סיני היה לטבוח בניו ובנותיו, להתגודד ולשפוך דם עליהם, ולעשות מעשי רצח וכל זימה לא יבצר מהם. וכפרו בדם ודם בניהם הנשפכים לעבודה זרה שלהם כל המון הדמים אשר רצח גזל ועשה עול. כן דרכם!"¹⁸.

טובת האנושות כותב הראי"ה קוק: "היה הסירוס אחד מעבודות האליליות, ומדרכי האמורי לבקע הביצים, שכח ההפריה אצור בהן, להפסידן, להורות על השנאה הטמונה במעמקי הנפש להחיים וההויה"¹⁹.

קידוש השם אין חילול השם גדול מפולחן של עבודה זרה.²⁰

מצוה להתרחק מכל הקשור לעבודה זרה

- פוסק הרמב"ם: "מצות עשה היא לאבד עבודת כוכבים ומשמשיה וכל הנעשה בשבילה... ובארץ ישראל מצוה לרדוף אחריה עד שנאבד אותה מכל ארצנו אבל בחוץ לארץ אין אנו מצווין לרדוף אחריה..."²¹.
- אסור לאפשר לעובד עבודה זרה לגור בארץ ישראל.²²
- פוסק הרמב"ם: "עבודת כוכבים ומשמשיה ותקרובת שלה וכל הנעשה בשבילה אסור בהנאה"²³.
- פוסק הרמב"ם: "אין הולכים בחוקות העובדי כוכבים ולא מדמין להן לא בלבוש ולא בשער וכיוצא בהן... אלא יהיה הישראל מובדל מהן וידוע במלבושו ובשאר מעשיו כמו שהוא מובדל מהן במדעו ובדעותיו..."²⁴.

¹³ משך חכמה ויקרא כב כו – לב.

¹⁴ עין איה שבת ב פרק ששי קג.

¹⁵ דברים יב כט – לא. וראה רש"י שם: "אמר ר' עקיבא: אני ראיתי עובד כוכבים שכפתו לאביו לפני כלבו ואכלו".

¹⁶ זכריה י ב.

¹⁷ בבלי סוטה מח א. וראה תפארת ישראל על משנה סוטה ט יג.

¹⁸ משך חכמה דברים יג – טז. וראה מלכים ב יז לא. וראה תכלת מרדכי פנחס ח.

¹⁹ עין איה שבת ב פרק ששי קו.

²⁰ ראה מורה נבוכים א לו; פירוש רמב"ן על התורה ויקרא יח כא. וראה סעיף לא.

²¹ רמב"ם עבודה זרה ז א.

²² ראה סעיף שכא.

²³ רמב"ם עבודה זרה ז ב.

²⁴ רמב"ם עבודה זרה יא א.

- פוסק הרמב"ם: "ספרים רבים חברו עובדי כוכבים בעבודתה היאך עיקר עבודתה ומה מעשיה ומשפטיה צונו הקב"ה שלא לקרות באותן הספרים כלל ולא נהרהר בה ולא בדבר מדבריה, ואפילו להסתכל בדמות הצורה אסור... וכל הלאוין האלו בענין אחד הן והוא שלא יפנה אחר עבודת כוכבים... מפני שדעתו של אדם קצרה ולא כל הדעות יכולין להשיג האמת על בוריו ואם ימשך כל אדם אחר מחשבות לבו נמצא מחריב את העולם לפי קוצר דעתו".²⁵
- אסור לסייע לפולחן עבודה זרה בשום דרך שהיא.²⁶

גדול עונשו של עם העובד עבודה זרה. אומרים חכמים: "גלות בא לעולם על עבודת כוכבים..."²⁷
בית ראשון חרב בשל גלוי עריות, שפיכת דמים ועבודה זרה.²⁸

בית דין מעניש כל עובד עבודה זרה בחומרה רבה. פוסק הרמב"ם: "... שכל המודה בעבודת כוכבים כופר בכל התורה כולה ובכל הנביאים... וכל הכופר בעבודת כוכבים מודה בכל התורה כולה ובכל הנביאים... והיא עיקר כל המצוות כולן".²⁹

על הפרנסים להרחיק את הציבור מעבודה זרה ומכל הקשור אליה ולעשות כל מאמץ לבערה.³⁰
זו דרך הבורא. בעל הטורים מבאר: "וירח לא נברא אלא כדי שלא יעבדו לחמה אם תהיה יחידה".³¹

הכתוב משבח את המלכים שפעלו להרחיק את העם מעבודה זרה. ספר שמואל אומר: "ושאול הסיר את האבות ואת הידענים מהארץ".³² על אסא אומר הכתוב: "ויסר את מזבחות הנכר והבמות וישבר את המצבות ויגדע את האשרים. ויאמר ליהודה לדרוש את ה' אלקי אבותיהם ולעשות התורה והמצוה".³³ על המלך יהושפט אומר הכתוב: "וגבה לבו בדרכי ה' ועוד הסיר את הבמות ואת האשרים מיהודה".³⁴ על המלך חזקיה אומר הנביא: "הוא הסיר את הבמות ושבר את המצבות וכתת את האשרה...".³⁵ על המלך יאשיה אומר הכתוב: "וגם את האבות ואת הידענים ואת התרפים ואת הגללים ואת כל השקצים אשר נראו בארץ ישראל ובירושלם בער יאשיהו".³⁶

²⁵ רמב"ם עבודה זרה ב ב - ג. וראה צפנת פענח סנהדרין, פירוש המשניות סוף פרק י: "ואף דרבנו ראה ספריהם...

זה משום דעכשיו נתבטל". וראה סעיף ריט.

²⁶ ראה סעיף רז.

²⁷ במדבר רבה (וילנא) פרשה ז ד"ה י ד"א צו

²⁸ ראה בבלי יומא ט ב.

²⁹ רמב"ם עבודה זרה ב ד.

³⁰ ראה ספר החינוך תלו, שמצוה זו מוטלת על מי שבידו הדבר. וראה סעיף ז הערה 29.

³¹ בעל הטורים בראשית א יד.

³² שמואל א כח ג.

³³ דברי הימים ב יד ב - ג.

³⁴ דברי הימים ב יז ו.

³⁵ ראה מלכים ב יח כב.

³⁶ מלכים ב כג כד.

במדת הצורך על הפרנסים לתקן תקנות שענין הרחקה מעבודה זרה וממנהגי עובדי עבודה זרה. בעירו של האבני שיש התקבלה תקנה: "כל אשה שתעשה גדידה ושריטה בבשרה על מת שיתן בעלה קנס חמשה אוקיות ויתנכה מכתובתה מחצה בכל פעם".³⁷

גדול שכרם של הפרנסים הפועלים להרחיק את העם מעבודה זרה. אומר המדרש: "ראו קרא ה' בשם בצלאל בן אורי בן חור", מה ראה להזכיר כאן חור אלא בשעה שביקשו ישראל לעבוד עבודת כוכבים נתן נפשו על הקב"ה ולא הניחן עמדו והרגוהו, אמר לו הקב"ה... אמר לו חייך כל בניס היוצאים ממך אני מגדלם שם טוב בעולם שנאמר ראו קרא ה' בשם בצלאל וימלא אותו רוח אלהים".³⁸

גדול עונשים של פרנסים שהיה בידם להרחיק מעבודה זרה ולא עשו כן. כותב המהרש"א: "דאנשי כנסת הגדולה שהם עזרא וסיעתו בעו רחמי על יצרא דע"ז ובטלוה... וקאמר דיהושע נמי היה לו לבקש רחמים על כך בזכותא דא"י ולא עשה כן ולכך נפחת לו היו"ד...".³⁹ אומר המדרש: "מפני מה נענש אביה? רבן אמרי על שבאת עבודת כוכבים לידו ולא בטלה".⁴⁰

למרות שבענינים רוחנים ומוסריים רבים הולכת וגוברת ירידת הדורות,⁴¹ העיסוק בעבודה זרה התמעט מאד מאד. כותב הנצי"ב: "יש לדעת שלא כדברי המעריך אשר מאז היתה יהודה לקדשו ישראל לגוי לא היה דור פרוץ כעת הזה ח"ו. לא כן האמת, כי גם בעת בואנו לאה"ק והרבה דורות אחרי כן, אף אחרי שהיה יצרא דע"ג שולט ובווער כתנור... ממילא לא היה איש בטוח בעצמו שלא יגיע לידי ע"ז... עד שבא שמואל הנביא וחזר להזהיר על זה... עד שהגיעו למלכי ישראל ויהודה החוטאים ומחטיאים אשר יבואו לפנינו וחזרו ליצרא דע"ז עד שגלו".⁴² כותב הרא"ה קוק: "נצחנו את העננים הכבדים והמגואלים אשר לממלכות האליל והננו הולכים ומנצחים גם את ענני החשך הקלים מהם".⁴³ כותב החזו"א: "ואין לנו שום מושג איך יתכן יצר של השתחוי' לפסל ואין זה עליה מצידנו אלא ירידה כי הלא תכלית האדם הוא היצר ונטול יצר הוא נטול נשמה".⁴⁴

הגמרא אומרת: "בנות ישראל פרוצות בכשפים",⁴⁵ אולם העיסוק בכשפים הלך והתמעט במשך הדורות. במאה השבע עשרה כותב המגן אברהם: "... והאידנא לא חיישינן שיבוא הדבר לידי

³⁷ שו"ת אבני שיש ב צד.

³⁸ שמו"ר מח ג.

³⁹ חידו"א בבלי ערכין לב ב.

⁴⁰ בר"ר סה כ.

⁴¹ ראה סעיפים עו קסב קסד.

⁴² שו"ת משיב דבר א מד. וראה בבלי יומא סט ב שאנשי כנה"ג התפללו לבטל יצרא דעבודה זרה; עלית הדורות במובן זה מצאנו גם בקרב אומות העולם. ראה בבלי חולין יג ב; תוס' בבלי עבודה זרה נ ב ד"ה אין דרכן.

⁴³ אורות, ישראל ותחיתו ה.

⁴⁴ קובץ אגרות א רט. וראה בבלי סנהדרין סד א: "כלום יהבתי לן אלא לקבולי ביה אגרא". מסתבר שהחזו"א מסכים שבדור שלא עומד בנסיון "לא איהו בעינן ולא אגריה בעינן", ולכן יהושע נענש על שלא התפלל שתבוטל עבודה זרה. על משמעות הלכתית אפשרית של השנוי שחל בעניני יצרא דע"ז ראה משך חכמה הקדמה לספר ויקרא.

⁴⁵ בבלי עירובין סד ב.

המכשפים".⁴⁶ במאה התשע עשרה כותב התפארת ישראל: "האמונה באלה ובכח הכישוף כעת, לא תקון רק במוחי השוטים והתינוקות".⁴⁷ במאה העשרים כותב השערים המצוינים בהלכה: "אין גם אחד אשר בידו הכח לקסום ולכשף, שנתבטל אלו כוחות הטומאה".⁴⁸

גם כיום יש להתרחק מכל הקשור לעבודה זרה במישרין או בעקיפין. אסור להכנס לכנסייה,⁴⁹ ואסור להתגורר במנזר.⁵⁰ אין להשכיר דירה לנכרי שיניח בה עבודה זרה.⁵¹ אסור ליצר צלמים שתי וערב.⁵² ואסור לשווק חפצי פולחן בשותפות עם נכרים.⁵³ מכוער הדבר לשמוע מוסיקה ושירה שייוחדו לעבודה זרה,⁵⁴ ומן הדין אסור לומר את מילות השירה.⁵⁵ הפוסקים דנים בדבר ההתר ללבוש את הלבוש האירופי המקובל בימינו,⁵⁶ ההתר לערוך מסיבת בת מצוה,⁵⁷ היחס לכמה מנהגים המקובלים אצל המון העם⁵⁸ ועוד.

הרמב"ם פוסק: "ובאותו הזמן... יהיו ישראל חכמים גדולים ויודעים דברים הסתומים וישיגו דעת בוראם כפי כח האדם, שנאמר 'כי מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים'".⁵⁹

⁴⁶ מג"א שו"ע או"ח ג ס"ק יא. כמותו מכריע ערוך השלחן או"ח ג ו וכן בחלק יו"ד קטז יט. הדיון הוא בשאלה האם מותר לקנח בדבר שהאור שולט בו, וצ"ע שהמשנה ברורה לא העיר על כך מאומה. וראה תשובת נחלת שבעה עו, והו"ד בבאר היטב על שו"ע יו"ד קעט ס"ק א, המתיר להמון עם לשאול במכשפים יען כי לא אסרה תורה אלא כשפים בזמנים קדמונים.

⁴⁷ תפארת ישראל משנה סנהדרין ז ז בועז ס"ק ג בשם ספר עץ חיים. וראה משא חיים סב.

⁴⁸ שערים המצוינים בהלכה ד סימן קסו ס"ק ג.

⁴⁹ ראה שו"ת משנה הלכות מה"י ג קכה, שאסור להשתתף באזכרה לשואה אם היא נערכת בשיתוף פעולה עם כנסייה. וראה שו"ת אגרות משה או"ח ד פט שאסור לאפשר לילדים לשחק באולם השייך לכנסייה. וראה שו"ת אגרות משה ט יו"ד ה טו, שאסור להשתתף בועידה בה משתתפים כמרים.

⁵⁰ ראה שו"ת שבט הלוי ב ס.

⁵¹ ראה סעיף שכא.

⁵² ראה קובץ תשובות ג קכ.

⁵³ ראה הרב בקשי דורון, "שותפות במפעל של גויים המשווק פולחן של גויים", הלכה ורפואה ג שלה – שמג.

⁵⁴ ראה שו"ת חתם סופר ליקוטים פו בענין נגינה בעוגב בבית כנסת: "והיתר נלע"ד שהיה חק של עובדי כוכבים ומזלות הקדמונים להכניס כלי זה דווקא בבית עבודתם... ואין משמשין בכלי זה לשום שמחה כ"א בבית תפלתם ומש"ה נאסר במקדש משום חק ע"ז שהיה להם כלי זה לחק להם... וא"כ נאסר לנו מדין תורה".

⁵⁵ ראה אגרות משה יו"ד ב קיא. וראה שם סימן נו; שו"ת משנה הלכות יג קכה. וראה הרב שלמה אבינר, "האזנה למוסיקה כנסייתית", תחומין יז עמ' 365 – 369.

⁵⁶ ראה שו"ת אגרות משה יו"ד א פא.

⁵⁷ ראה שו"ת שרידי אש ג צג.

⁵⁸ ראה נהגו העם, שונות לב, עמ' רנ: "היו אחדים מהמוני עם שנהגו לקבוע נעל הסוס על מפתן הבית או בית מסחר ניחוש כנגד עין הרע, זה מנהג שטות ולקוח ממקור היונים שהאמינו באלילים...". וראה שו"ת שרידי אש ג קיא; שו"ת יביע אומר ג יו"ד כד; א"ת ערך חוקת הגויים.

⁵⁹ רמב"ם מלכים יב ה.